

Əlyazmalar xəzinəsi və məşhur şərqsünaslar

Tələbəlik illerində metbuat sahifələrindən oxuduğum bir sırə ziyanın sonunda "Məmmədağa Sultanov, Respublika Əlyazmalar fondunun direktoru" imzasına tez-tez təsadüf edirdim və hər dəfə mənde həmin idarəyi getmək, mənəm ücir sirləri olan məkanda qədim əlyazmaların görkəm arzusunu yaranırdı. Lakin nadəncə mənə elə galirdi ki, alçatmaz görünən bu məkəna daxil olmaq qeyri-mümkin kündür. Günhənlər bir günün heyatında bir möcüzə baş verdi, tale elə gətirdi ki, Universiteti (o zaman Azərbaycanda bir universitet var idi: indiki Bakı Dövlət Universiteti) bittirdikdən sonra hamrin sırları almanın əməkdaşı olsun və burada böyük şəxsiyyətlər, şərqsünas alimləri gördüm, onlara ünsiyətədə ol-dum, bəhərləndim.

Qeyd etmək lazımdır ki, Respublika Əlyazmalar Fondu Azərbaycan SSR Nazirler Sovetinin 1950-ci il 12 oktyabr tarixli 1410 sayılı qərar ile yaradılmışdır. 1986-ci ildə o vaxt SSRİ Nazirler Soveti sədrinin 1 müavini olan, Ülən Önderimiz Heydər Əliyevin bilavəsite köməyi, SSRİ Nazirler Sovetinin qərar ile Instituto statusu almışdır. 1996-ci ildə Instituto böyük Azərbaycan şəhəri və mütləkəfəti Məmməd Füziulin adı verilmişdir. Azərbaycanın manevi servət xəzinesini yüksək dəyerləndirən ulu önder 2002-ci il oktyabrin 24-də Almaniyada ona bagışlanmış, Azərbaycan türklerinin dünyasının medeniyətinin xəzinessinə bağlılığı möhtəşəm "Kitabi-Dəde Qorqud" eserinin Dresden əlyazmasının fotosafsimi nüsxəsinə hədiyyə olaraq Azərbaycan MEA Humanitar və İctimai Elmlər Bölməsinin akademik katibi, AMEA-nın müxbir üzvü Ağamuxan Axundov vəsaitlisi Əlyazmalar İnstitutuna təqdim etmişdir. Mərasim Əlyazmalar İnstitutuna Ekipspozisiya zəlində keçirilmişdir.

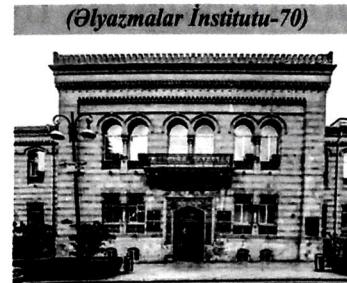
2020-ci ilin oktyabrında Əlyazmalar İnstitutunun 70 yaşı tamam olur. Bu illər ərzində mənəvi sərvət xəzinəmizden bəhrələnən neçə-neçə şərqsünaslıqla yetişmişdir. Azərbaycan əlinin manbalarla, əlyazmalarla işləyen birinci nəsil əlyazmaşunas alımlarından akademiklər: Əbdülkerim Əlizadə, Əzel Dəmircizadə (institutda alımlı kitabxanasından olan əlyazmalar mövcuddur), Ziya Bünyadov, Həmid Arası, Məmməd Cəfər Cəfərov, Əlisəhəb Sumbatzadə, filologiya elmləri doktorları Cənnat xanım Nəğıyeva, Əməkdar elm xadimi, filologiya elmləri doktor, professor Şamil Çəmşidov, filologiya elmləri namizədləri Məmmədağa Sultanov, Fazıl Seyidov kimi neçə neçə əlyazmaşular tariximiz, ədəbiyyatımızın, dili-mizinə tədqiqi ilə müşəqələn yaranırlar idilər. Yubiley ilində əlyazmaşunas alımları yad etmek, onları ganc-nəsli bərda xatirəşəq şərafləridir. Bu məqsədə bir neçəsinin yada salmaq istərdim.

Məmmədağa Sultanov (1910-1991). Əməkdar medeniyət işçisi, filologiya elmləri namizədi, şair-tərcüməçi, 1950-1972-ci illərdə Instituto direktoru vəzifəsində olmuşdur. "Şərqi yazılı abidələri" (Moskva) redaksiyasının heyətinin bu üzvüñün Xaqani Şirvanlı Külliyyətinin tərcümə və təqdiqi, naşır hazırlanması ilə, Füzuli, Heyran xanım, Əmir Xosrov Dəhləvi, A.Bakixanov yaradılığında aid və digər əlyazmalar üzərində tədqiqat aparması mülləndir. M. Sultanov əlyazmaların elmi-paleografik təsvir metodunu işleyib hazırlanmışdır. İlk əlyazma kataloquun tərtibi və neşri mehəz ona məxsusdur (1963).

M.Sultanov döryüsünü deydiyindən sonra onu, tələbəsi, dili alım, Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktoru, professor Cahangir Qəhrəmanov (1927-1995) avez etmişdir. Əlyazmalar İnstitutunun yarananınca xidmətinə olmuş, bunuluna əlavədən Moskvada Ulu Önderlər görüşməsür. Xəzində olan Nəsimi "Divan"ının nüsxələri üzərində işləmiş, dünən kitabxanalarında mövcud Nizami əlyazmalarının kataloquunu tərtib etmiş, əlyazmalar xəzinəsində olan arxeografiq sənədliyin təsvirini neşr etdiyimdir s.v.

C.Qəhrəmanovdan sonra Əlyazmalar İnstitutuna filologiya elmləri doktoru Məmməd Adilov (1953-2011) rehberlik etmişdir. Məşhur dilçi Musa Adilovun oğlu olan Məmməd müslüm Azərbaycan əlyazmalarının paleografiq tədqiqi ilə müşəqələn yaranırdı. Onun tədqiqatında gəldiyi netice bəledir: Azərbaycan əlyazma kitabları dünənvidir, onun bizi çatdırıldıq informasiya heyati, gerçəkdir, təqdim etdiyində onlara, belə ki yəzilər müslülfət təkcə Azərbaycan deyil, tekke məsələnənəliyi deyil, bütün dünyada elm və medeniyətin zenginliyindən və yayılmasında əvəzsiz rol oynamışdır. Qeyd edim ki, M.Adilov "Azərbaycan paleografiyası" (2010), "Türk metniñin transliterasiya problemləri" (2003) və başqa elm əsərlərin müəllifidir.

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bərpa etdiyindən sonra ilkin mənbələr, qaynaqlarla işləyən Azərbaycan alımları ulu önderimiz Heydər Əliyevin 1993-cü il 21 sentyabrda, Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Reyasət Heyəti binasında ziyanlılaşdırma gələşti zamanı seständırıcı tövsiyelerini hayata keçirək tariximizin olduğu kimi, qərəbsiz və obyek-

(Əlyazmalar İnstitutu-70)

tiv yazılması üçün əlyazmala, uzun illərdən bərə gizli saxlanılan arxiv materiallarına müraciət edir. 1954-cü ildən həyat və yaradılığının Azərbaycan Elmlər Akademiyası ilə bağlı olan Ziya Musa oğlu Bünyadov (1923-1997)da onlardan biri idi. Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktor, professor, Azərbaycan EA-nın həqiqi üzvü Ziya Bünyadov yaradılığında əlyazma sənədlərinə və mənbələrə asaslanaraq ilk dəfə azərbaycanlıların öz topqapında köçüb gəlme deyil, yerli aborigen əhali olduğunu səbət etmək, torpaq iddiasında olan ermənilərə tərəflə cavab vermişdir. Əlyazmalar İnstitutu ilə 61 eləqə saxlayan Ziya müslüm XII əsr abidəsinə, "Dünyanın yaddaşı" siyahısına düşmüş Əbü'lqasim Zəhraviyin tibba dəri "Əl-Maqalatūs-salasīn" eserini əreb dilindən tərcümə edərək, Moskvada naşr etdiyindən (1983). Əsər orta əsrərədən cərrahiyədə işləndi və tibbi atletlərdən behs edir, onların təsvirini verir.

Ziya Bünyadov Respublikamızda və ondan kəndə olan əlyazmalarla işləşir, əreb mənbələrindən Azərbaycan tarixine aid faktları rus dilinə çevirirək tariximiz olduğunu kimi qəleme almışdır. Əlm xarici ölkələrdən olarkən, alde tədqiqat əlyazmaların mikrofilmini və yaxud fotosuturini mehəz Əlyazmalar İnstitutuna başlığındır. Hazırda bu mikrofilmər institutun xüsusi fondunda mühafizə olunur. Əlyazmalar xəzinəmizin araşdırıcılarından olan döhrəlli şərqlişən alım akademik Həmid Arası (1909-1983) Azərbaycan klassik ədəbiyyatının tanınmış tədqiqatçılarından. Xətai, Füzuli, Nəsimi, Qövsü, Vəqif. Vidadi əsərlərinin ilk tədqiqi və neşri onun adı ilə bağlıdır. Alim "Boytük Azərbaycan şairi Füzuli" monografiyasi, "Füzuli əsərinin öyrənilmesi tarixi", "Füzuli dövründə Azərbaycan və Azərbaycan ədəbiyyatı", "XVI əsrde Bağdad şairləri" (bu fəsildə Abbaszadə xələfələrinin Azərbaycanın müxtəlif yerlərindən, xüsusilə Şirvan şəhərindən və hərbi qubilelərin Bağdadə köçürülməsindən bəhs edir) ciddi araşdırımlar neticəsində yazılmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, azərbaycanlıların Şərqi ölkələrindən fealiyyəti barədə hələ VIII əsrə yəsəvən İbn Quteybe malumat vermişdir və bu malumat Şərqdə yaşaşmış, əsənən Azərbaycandan olan şairlərə bəredədir.

Əlyazmalar İnstitutunda Füzulinin "Levi və Macnun" poemasının şairin ölümündən sonra üzü köçürülmüş bir əlyazma nüsxəsi saxlanır və şübhəsi kii, bu, akademik dəqiqətlərindən olmuşdur. Əlyazmalar İnstitutun tarixində yadda qalan zamanlaran və bir hissəsi de Həmid müslümilərin burada məsləhəti olduğunu zəməndər. Bu şansı qazanmış gənc şərqsünaslar onun dərin təcrübəsindən faydalana bilər. Məlik Sultanovun tərtib etdiyi "Əlyazmalar kataloqu"un (Cild 1, 1963) redaktörü.

Bildirik ki, akademik Həmid Arasının idmətlenirini yüksək qiymətləndirən Azərbaycan Respublikası Prezidenti İlham Əliyev 2019-cu ilən 110 illiyinə qeyd edilmişsi haqqında Sarəncam imzalayıb. Dövlət mükafatı laureati, Əməkdar Elm xadimi, Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Ədəbiyyat, Dil və İncəsənət bölməsinin akademik katibi (1981-ci ildə ömrünün sonunaq), akademik Məmməd Cəfər Cəfərov (1909-1992) da qeymiyi xəzinəmizdən faydalanan görkəmlər alımlarımdandır. Onun Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi və nəzarəyinə has olunmuş əsərləri ("Mirzə Fatali Axundovun ədəbiyyatı görüşləri", "Cəlil Məmmədquluzadə", "Səməd Vurğun" və b.) şübhəsi kii, Əlyazmalar xəzinəsindən qorunan M.F.Axundov, Cəlil Məmmədquluzadə, Səməd Vurğun şəxsi fondlarından da bəhraləmək yaxılmışdır. Məmməd Cəfər müslümilərə bərda məddət əlyazmalar İnstitutunda məsləhəti kimi fealiyyət göstərən, onun institut emekdaşlarının elmi işlərindən gəldiyi qayığının sahibidir.

Qeyd edek ki, Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev 2019-cu il aprel tarixi sarəncamı ilə akademik M.C.Cəfərovun da anadan olmasının 110 illiyi dövlət seviyyəsində qeyd edilmişdir. Məasırımızın olan akademiklərdən Əməkdar elm xadimi, Azərbaycan Respublikası Dövlət Müqafatı laureati Yaqub Məmmudov, Nâile xanım Velikanlı, Dövlət müqafatı laureati Teymur Kerimli, Məhsün Nağıyev əlyazma abidələri ilə müdəməti işləyər, ədəbiyyat, tarix və dilçilik elmlərinə dair öz fundamental əsərlərini mehəz əlyazma qaynaqları esa-sında yazar, gənc nəslin ixtiyarına verir.

Akademik Möhsün Nağıyev 1972-ci ildən Əlyazmalar İnstitutunun əməkdaşı olmuşdur. Alimin əsas tədqiqat obyekti orta əsrlər fars dilindən Azərbaycan dilinə çevrilmiş, Əlyazmalar xəzinəsində olan Azərbaycan tərcümə abidələri. O, "XV əsr Azərbaycan tərcümə abidəsi "Şühədaname" (paleografiya, orfoqrafiya və tərcümə məsələləri)" mövzusunda tədqiqatını Əlyazmalar İnstitutunda saxlanılan abidə əsasında işləyərək monoqrafiya halında naşr etdiyimdir. "Əhmədin "Əşrənamə" tərcüməsi", Şirazının "Gülşəni-raz" tərcüməsi" və digər tədqiqat əsərləri de bu xəzinədə mövcud abidələrə asasında işlənmişdir. Akademik Möhsün Nağıyev hərəkət Azərbaycan MEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun direktorudur.

Hərəkət AMEA Məmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutuna akademik Teymur Karimli rəhbərlik edir. Qeyd edim ki, Məmməd Adilovun qəfi vəfat etdikdən sonra Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının rəhbərliyi Əlyazmalar İnstitutuna kimin direktor təyin edilimsin barədə üzün müddət dəsندüdə və nəhayət, uğurlu seçim etdi. Akademik Teymur Karimlinin "nurlu siması, alim təfəkkürünün nuru" (akademik Vaqif Abbasov) olymazma kitablarının nüsnələri üçün yadigar qutub getmiş Nizami Gencəvinin, Məmməd Füzulinin, Seyid İmadəddin Nəsiminin ruhu dəlaşan bu məkanın abu-havasına tərəmələ ugundur.

O, 2014-cü ildən bu kollektivə rəhbər seçilsə də, yaradılığının ilk illərindən bu elm məbədi ilə bağlı olub. Teymur müslüm Azərbaycan klassikləri Nizami Gencəvi, Məmməd Füzuli, Seyid İmadəddin Nəsimi yaradılığının tədqiqatçılarından və coxşayla poeziya nümunələrinin güclü hafizəsində saxlanan, şair təbiəti alımlarımızdır.

Əlyazmalar İnstitutunda Nəsimi "Divan"ın alıymazması üzərində deqiq, ciddi araşdırımlar aparan Teymur müslümün önen il "Çağdaşımız Nəsimi" monoqrafiyası işq üzü görmüşdür. Monoqrafiya ilə tanış olan akademik Vaqif Abbasov yazır: "Kitabızının adı da mahiyyəti qədər gözaldır və məntiqidir. İki cəhənə sığnamı Nəsimi zamanlara da sığnam, o əbədiyədir. Odur ki, hər yaşam dövründən çağdaşdır. Əser Nəsiminin varlığına, ruhuna, fəlsəfəsinə, humənizmına layiqdir. Bu kitabda Nəsimini dərk edərək, duyarlı, sevərkət təhlili aparılmışdır".

Fürkrimcə, "Çağdaşımız Nəsimi" monoqrafiyası "Nizami və tarix", "Görünməyən Füzuli" kimi fundamental elmi tədqiqat işlərinin mülliəfi akademik Teymur Karimli yaradılığının zirvəsi şəhər biler. Bu əsərlər ədəbiyyat tariximizin Seyid İmadəddin Nəsimi sefihindən, olduğu kimi yazılmışdır.

Bəli, sadaladığım alımlar AMEA Məmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun xəzinələrindən saxlanılan abidələrənən bəhrələnək. Azərbaycan şərqsünaslıq elmına böyük töhfələr bəxş edib, cildlər kitablar yazmışlar. Bu əlmlərin bir neçə öz növbəsində minnətdənlik elamları olaraq comərdlik göstərib, bəxəsinə səxavəti qatqlarını etmişlər, onlardan bezişləri zəngin şəxsi kitabxanalarını inşituta hediye etmişlər:

Akademik Teymur Karimlinin başlığındı şəxsi kitabxanaları çox zəngindir və burada 1715 nüsxə katabardır.

Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktor, professor Cahangir Qəhrəmanovun başlığındı kitablar yazmışdır. Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktor, professor Məriszə Qəhrəmanovun başlığındı kitablar yazmışdır. Bu əlmlərin bir neçə öz növbəsində minnətdənlik elamları olaraq comərdlik göstərib, bəxəsinə səxavəti qatqlarını etmişlər.

Akademik Teymur Karimlinin başlığındı şəxsi kitabxanaları çox zəngindir və burada 1715 nüsxə katabardır.

Əməkdar Elm xadimi, filologiya elmləri doktor, professor Cahangir Qəhrəmanovun başlığındı kitablar yazmışdır. 1599 nüsxə.

Akademiyasının Nizami Gencəvi adına Ədəbiyat İnstitutunun keçmiş direktoru, filologiya elmləri doktor, professor Mirzəqəl Quluzadənin şəxsi kitabxanası vəxtili ailəsi tərəfindən bağışlanmışdır. Bu kolleksiyə 694 nüsxədən ibarətdir.

Bəli, bəzəyimizdə 70 yaşlı qocaman elm məbadinə tarixində qısa ekskurs etdik, ona rəhbərlik etmiş, dəvarları arxasında çalışmış görkəmləi alımlardan danışdı. Bildirmək istəyirəm ki, bən gələn de institutda milli-mənvi servetləriməzə vətənətə qayğı ilə yanaşan, səfərlərinin enerjəsini şərfədən təqdim etdiyim.

Cox böyük sevinc və inamlı bildirməliyəm ki, institut hərəkət inkişafının en yüksək mərhəlesini yaşamadıqadır. Son beş ilde burada müəməm struktur dəyişikliyi aparılmış, elektron kitabxana, elektron kataloq kimi innovativ təlimətlərə həyata keçirilmiş, elmi-tədqiqat işləri planında elmətərəfli tədqiqatlar kimi geleceyə hesablanmış yeniliklər edilmiş, institutun beynəlxalq eləqələri möhkəmənləşdir. Əlyazmalar İnstitutu Böyük Britaniyanın Kemric Universitetinin nezdində yaradılmış İslam Əlyazmaları Assosiasiyasına üzv qəbul olmuş, YUNESKO ilə emekdaşlıq yeni fəzaya daxil olmuşdur. Bir söz, əlyazmaşunaslıq eləmiz emin əllerədər və gəncərimiz geleceyə inamlı baxır.

Təhfi HƏSƏNZADƏ,
AMEA Məmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunun baş elmi işçisi,
tarix elmləri doktoru